

Асекова С.У.

КЫРГЫЗСТАНДЫН БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ КӨЙГӨЙЛӨР

Асекова С.У.

ПРОБЛЕМЫ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ КЫРГЫЗСТАНА

S.U. Asekova

PROBLEMS OF THE KYRGYZ EDUCATION SYSTEM

УДК:37.0

Макалада Кыргыз Республикасынын учурдагы билим берүү системасындагы кездешкен айрым бир көйгөйлөр жана андан чыгуунун жолдору каралат.

Негизги сөздөр: Кыргыз Республикасы, билим берүү, реформа, көйгөйлөр, социалдык, мектепке чейинки билим берүү, мектеп, каржылоо.

В статье рассматриваются некоторые проблемы образования Кыргызской Республики и пути ее решения.

Ключевые слова: Кыргызская Республика, образование, реформа, проблемы, социальное, дошкольное образование, школьное образование, финансирование.

Some problems of the Kyrgyz education and ways to solve them are considered in the article.

Key words: Kyrgyz Republic, education, reform, problems, social, pre-school education, school education, financing.

Бүгүнкү күндөгү ааламдашуу процессинде глобалдык өзгөрүүлөр Кыргызстандын социалдык, экономикалык, интеллектуалдык жана билим берүү чөйрөсүнө да өз таасирин тийгизүүдө. Себеби Кыргыз Республикасынын саясий, саясий-экономикалык жана эл аралык аренадагы ийгиликтери билим берүү системасынын ийгиликтери менен тыгыз байланышта болгондуктан, мамлекеттин социалдык жаатта билим берүүгө өзгөчө мамиле кылуусун талап кылат. Эгемендүүлүктөн кийин Кыргызстандын билим берүү системасында эң ири реформалар жүргүзүлгөндүгү маалым. Масштабдуу реформалардын жүргүзүлүшүнө рынок экономикасынын талабы, чынжырдай байланышкан социалдык-экономикалык тутумдун ажырымдылыгы, өз алдынча нукка түшүү зарылчылыгы түздөн-түз себеп болгон.

Ааламдаштыруу процессинде, цивилизациялык нукка ылайык адеп-ахлактык, руханий чөйрөнүн өзгөрүүлөрүнүн шартында билим берүүнүн ролу жана орду кандай жолго коюлган? Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгондон бери «Билим берүү мыйзамы», билим берүүнүн Мамлекеттик Доктринасы, «Билим» (1996-ж), «XXI кылымдын кадрлары» (1995-ж), «Жеткинчек» (1999-ж.), «Аракет» (1998-ж), «Өнүгүүнүн комплекстүү негиздери» (2001-ж.) программалары билим берүү системасын түп-тамырынан бери жаңыртууга багытталган иш-чаралардын бүтүндөй тармагын камтыган. Бул программаларда билимдин сапаттуу, заманбап негиздерин үзгүлтүксүз алуу мүмкүнчүлүгү бүгүнкү динамикалуу, информациялык заманда татыктуу жашап, туруктуу өнүгүү үчүн зарыл экендигин баса белгилеген [1, 69.б].

Тилекке каршы, Кыргызстандын билим берүү системасында жүргүзүлүп жаткан реформалар кыйынчылыктар менен коштолууда. Билим берүү системасы учурда дагы деле болсо туруктуу өнүгүүгө багыт ала албай жатат. Жергиликтүү өзгөчөлүктү эске албай туруп билим берүү системасына өнүккөн мамлекеттердин тажрыйбасын таңуулоо, тиешелүү натыйжаларды бербегендиги белгилүү. Жүргүзүлгөн реформалар калыптангандай көрүнгөнү менен, билим берүү жаатында болуп жаткан көмүскөдөгү көйгөйлөр дагы деле болсо аксатып келет. Мындай терс кырдаалдын себептерине токтоло кетсек [2, 5-б.]: Биринчиден, реформаларды өз мөөнөтүндө жана сапаттуу ишке ашыруунун натыйжалуу жана ачык-айкын механизмдеринин жоктугу. Экинчиден, реформаларды ойдогудай кылып ишке ашыруу үчүн зарыл болгон материалдык-финансылык каражаттардын тартыштыгы. Үчүнчүдөн, реформаларга байланышкан айрым курч маселелерди тез жана оптималдуу мүнөздө чече салуу үчүн мамлекеттик бийликтин саясий эркинин жетишсиздиги.

Билим берүү системасын каржылоо – бул Кыргыз Республикасынын улам алмашкан өкмөттөрү тушуккан көйгөй. Каражаттын тартыштыгы Кыргызстандын билим берүү жаатындагы көптөгөн көйгөйлөргө себеп болууда. Республикада билим берүүнүн бардык деңгээлиндеги стандарттар заманбап талаптарга жооп бербей жатат.

Ачыгын айтыш керек, билим берүү системабыз абдан кейиштүү абалга келип жетти. Жыйырма жылдан бери билим берүүгө өгөй мамиле жасалып, билим берүү системасы коммерцияга айланып, бала бакчадан тартып ЖОЖдорго, аспирантура, докторантурага чейин коррупцияланышып кеткени эч кимге жашыруун эмес. Кыргызстанда заманбап, эффективдүү жана оптималдуу тартиптеги билим берүү системасы дагы деле болсо калыптана элек. Эң башкы маселе жалпы билим берүү системасынын натыйжалуу эместигинде жатат. Муну билим берүү процессинин бардык катышуучуларынан байкоого болот. Мугалимдер балдарды окутуу кыйындап бара жатат дешсе, окуучулар болсо билим берүү аларды кызыктырбагандыгын айтат. Реформалоого болгон аракеттердин жүрүшүнө карабай, билим берүүнүн натыйжалуу эместиги сырткы натыйжанын жоктугуна байланыштуу болууда [3, 10-б.].

Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» Мыйзамына ылайык Билим берүү уюмдарына мектепке чейинки билим берүү уюмдары, жалпы билим берүү уюмдары (жалпы

билим берүүчү мектеп), башталгыч (кесиптик лицей, кесиптик орто окуу жайы ж.б.), орто (орто окуу жайы, колледж, техникум ж.б.), жогорку (институт, академия, университет, консерватория ж.б.) жана жождон кийинки кесиптик билим берүү уюмдары, кошумча кесиптик билим берүү уюмдары кирет [4]. Мектепке чейинки билим берүү тармагы билим берүү системаларынын базистик пайдубалы экендиги талашсыз көрүнүш. Бирок бул тармакка өтө аз көңүл бурулгандыктан терс көрүнүштөр менен коштолгон. Союз мезгилинде калктуу пункттардын ар биринде экиден кем эмес бала бакчалар бар болчу, бүгүнкү күндө ошолордун үчтөн бири да калбай, баары менчиктештирилип кетти. Акыркы жылдарда көрүлгөн чаралардын натыйжасында мамлекет, коомчулук жана эл аралык уюмдардын аракетин менен бул уюмдардын саны өсүп, республикадагы балдардын 14,5% билим алып жатышат [2, 15-6]. Бирок бул көрсөткүч коңшу мамлекеттерге салыштырмалуу натыйжалуу деле көрүнүш эмес. Мына ушул деңгээлди карап көрсөк олуттуу көңүлдү мектепке буруу зарыл деп эсептейм. Эң негизгиси – башталгыч класстагы билим фундаменталдуу болууга тийиш. Башталгыч класстын мугалимдерине өзгөчө статус берип, аларды жетиштүү айлык менен камсыз кылуу зарыл. Мектеп программасы абдан оор, системанын бардык деңгээлинде жаңы типтеги билим берүү мекемелери жок. Натыйжада сапатсыз билим берүү коомубуздагы жаңы көйгөлөрдү жаратууда. Ал эми бүгүнкү күндө өлкөдөгү орто мектептердин 80 пайызынын абалы, материалдык-техникалык базасы абдан начар[5]. Мамлекет балдардын билим алышына жакшы шарт түзүп бере албай жатат. Көпчүлүк эл шаарга агылып келип жатат. Кыргызстандын калкынын 65 пайызы айыл жергесинде жашагандыгын эске алсак, айыл жерлериндеги билим берүүнүн сапатын жогорулатууга чара көрүү учур талабы.

Жогорку окуу жайларын карай турган болсок сандан сапатка өтчү мезгилден кыйла эле өтүп кеткенбиз. Учурда сапатсыз билим үчүн мектептер жогорку окуу жайга, жогорку окуу жайлар мектепке сын айтууда. Чындыгында бул көйгөйлөр чиеленишкен көрүнүш. Бардыгы барып эле каржы маселесине такалат. Социалдык-экономикалык кризиске баткан Кыргызстан үчүн билим берүү системасындагы рыноктук механизмдердин жоктугу, жумушчуларды кызыктыруучу нерселердин алсыздыгы, мугалимдердин эмгек акысынын аздыгы, атаандаштыктын жоктугу жана төмөн социалдык коргонуу коррупцияны туудуруп, билим берүү системасына болгон ишенимди жокко чыгаруу менен, системанын деградациясына алып келип, билим менен диплом өз баалуулугун жоготууда[6].

Окуучунун жетишкендигине таасир эткен фактор бул мугалимдердин сапаты. Билим берүү системасында мугалимдерде, жетекчилерде жана ректорлордо кызыгууну жаратуучу нерселер аябай эле аз. Билим берүү жаатындагы көңүл коштук шаарларга салыштырмалуу айыл жергелеринде кеңири орун алган. Азыркы учурда окуучунун

жакшы окушу анын өзүнө да, мектепке да эч кандай пайда алып келбейт жана каржы маселесинин тартыштыгы карьералык өнүгүүсүнө, даңкка же абройунун көтөрүлүшүнө жардам бербейт. Окуучунун жаман окушу окуу жайдын абройуна таасирин тийгизбейт жана эч кандай чыгымдарды алып келбейт. Окуучу жаман окуса, мугалимдер жумушун жоготпойт. Ошондуктан иштин жакшы аткарылышына түрткү болгон жана иштин начар аткарылышына жазалоочу стимулдар жокко эсе. Бул процессти ишке ашырууга жолтоо болгон нерсе – мектеп мугалимдеринин жетишсиздиги. Ошондон улам, акыркы расмий маалыматтарга караганда, азыркы учурда Кыргызстандын мектептеринин 57% мугалимдер жетишсиздигин белгилешкен. Эгемендүүлүктөн кийинки билим берүү системасындагы негизги реформалардын жүрүшү окуу жайлардын көбөйүшү, сапаттан санга өтүшү менен байланыштуу болгондугун билебиз. Айрыкча жогорку окуу жайлардын өзүн-өзү камсыздоого өтүшү, сырттан окуу формаларында студенттердин билим деңгээли эмес контрактты төлөнгөнү каралып, курстан курска көчүрүлүп, дипломдуу адистикке ээ болушуна шарт түзгөн. Мына ушул көрүнүштүн натыйжасында азыркы учурда айылдык мектептерде мугалимдердин негизги бөлүгүн сырттан окуу бөлүмүн бүткөндөр түзөт. Олуттуу бул көйгөйдөн улам мектептерде пенсиялык курактагылар жана квалификациясы төмөн мугалимдер иштешип аларга планга ылайык аттестациялык текшерүү өткөзүлгөнү менен тиешелүү жыйынтык чыкпайт. Жыйынтык чыгаралы десе сырттан ошол айылдын шартына чыдап, төмөн айлык акы үчүн эч ким барып иштеп бербейт. Мажбурлоого мамлекеттик бийлик да кызыкдар эмес.

10-15 жылдан бери эле республиканын көпчүлүк айыл мектептеринде химия, физика, математика жана орус тил мугалимдери жетишпей, билим берүү министрлигине кайрылуу эле жолдоп келе жатышат. Бул жагдайдан чыгуунун чаралары көрүлгөнүн байкай алган жокмун. Сурамжылоонун натыйжасында мектеп жетекчилиги дагы деле болсо бул муктаждык, суроо-талап канааттандырылбай жаткандыгын айтышат. Эмне себептен бул көрүнүш кайталанууда.

Биринчиден, мектеп мугалимдеринин басымдуу бөлүгүн (90-95%) жергиликтүү тургундар түзөт. Бул предметтерди тиешелүү деңгээлде окубаган мектеп бүтүрүүчүсү эч качан ал сабактарга байланыштуу адистиктерге тапшырышпайт. Айыл тургундарынан педагогикалык жаатта адистик алган бүтүрүүчүлөрдүн негизги бөлүгүн гуманитардык багытта, кыргыз тилинде бүткөндөр түзөөрү маалым. Ал гана эмес гуманитардык багыттагы мугалимдик орундарга кезекке турган учурлар да кездешет. Педагогикалык адистерди даярдаган жогорку окуу жайлардын химия, физика, математика адистиктерине контракттык бөлүмдө гана эмес бюджеттик бөлүмдүн толбой жатышына мына ушул жагдайлар себеп болуп жаткандыгын баса белгилеп кетишибиз зарыл. Кооптондурган маселе, илим-

билим өнүккөн совет мезгилиндегидей, Кыргызстандын аймагын 65% түзгөн айыл жергелеринен медицина, техника, инженер тармагындагы адистер чыкпай калабы деген көйгөйлүү суроо туулат.

Экинчиден, сырттан келип иштөөгө жаш адистерге союз мезгилиндегидей эч кандай шарттар каралган эмес, анын үстүнө мугалимдердин айлык акысынын төмөндүгү кызыкчылык деле туудурбайт.

Акыркы жыйырма жыл аралыгында мугалимдердин материалдык абалы жана социалдык статусу өтө төмөндөп, мыкты адистердин мектептерден кетишине жана жаш адистердин мектептен качышына өбөлгө болгон. Мисалы, дүйнөнүн алдыңкы өлкөлөрүндө мектеп мугалимдеринин эмгек акысы орто эсеп менен бир жылда 16 миң АКШ 88 миң АКШ долларына чейин жетсе, Кыргызстандын мектеп мугалимдеринин бир жылдык орточо маянасы 1,5 миң АКШ долларын араң түзгөн [2, 27-б.].

□зыркы учурда билим берүү жаатында окуп жаткандардын, мугалимдердин жана окуу жайлардын жетекчилигинин кызыгуусу дүйнө жүзү бою абдан чоң мааниге ээ болууда. Заманбап талабына карабай Кыргызстандагы мотивациялар системасы ушул күнгө чейин көрүнүктүү жыйынтыкка алып келе элек.

2010-2011-ж.ж. аралыгында билим берүү кызматкерлеринин нааразылык маанайлары азыркы бийликти жалпы билим берүү системасында реформаларды тездетүүгө мажбурлады. Күтүлгөндөй эле башкы саясий билдирүү катары мугалимдердин маянасын көтөрүү, каржы ресурстарын башкарууда мектептердин өз алдынчалуулугун камсыздоо жана квалификация деңгээлине жараша мугалимдерге дем берүү үчүн мотивация системасын иштеп чыгуу тууралуу убадалар берилди. Өкмөттүн ою боюнча, адам башына каржылоо принцибине негизделген ресурстарды башкаруунун жаңы системасы мына ушул принциптердин баарына жооп бермекчи.

Билим берүү өзүнүн коомдук орду жана менталитети, жаратмандык мүмкүнчүлүктөрү боюнча маданияттын орчундуу бөлүгү катары илим жана дин сыяктуу адамзаттын руханий жашоосунун бардык тармагын камтыган каражат катары бааланып

келет. Чынында билим берүү чөйрөсү өлкө пайдубалын түптөө менен келечек үчүн иштейт. Ар бир жарандык коомдун жана мамлекеттин адеп-ахлактык, интеллектуалдык, экономикалык жана маданий потенциалы түздөн-түз билим берүүнүн абалынан жана анын прогрессивдүү өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүнөн көз каранды. Бул жагынан алганда ар кандай коом билим берүүнүн өнүгүшүнө кызыкдар болуп, бул тармакка артыкчылык менен мамлекеттик маани бериши зарыл [7, 6-б.].

Кыргызстанда жүрүп жаткан олуттуу социалдык-экономикалык трансформациянын шарттарында коомдун зарыл болгон талабынын бири болуп билим берүүнүн жогорку сапатын камсыз кылуу болуп саналат. Кыргызстан үчүн тажрыйбалуу өлкөлөрдүн билим берүү жаатындагы үлгүлөрүн натыйжалуу пайдалануу менен, билим берүү тармагын сапаттуу деңгээлге алып чыгууга болот. Билим берүү стратегиясынын негизги максаты билим берүү кызматынын сапатын жогорулатуу максатында ички жана тышкы мүмкүнчүлүктөрдү натыйжалуу пайдалануу жолу менен билим берүү системасынын туруктуу өнүгүшү үчүн шарт түзүү болуп саналат. Билим берүү – сапаттуу жана мезгилдин талабына жооп бергидей болууга тийиш.

Адабияттар:

1. Бектемирова, А.К. Нарын облусунун социалдык-экономикалык турмушу. – Бишкек, 2010.
2. Абдырахманов Т.А. Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системалары XXI кылымда. – Б., 2013.
3. Азыркы билим берүүдөгү компетенттик мамиле. Окуу-методикалык колдонмо. – Бишкек, 2014.
4. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндөгү Мыйзамы. 12-берене.- Бишкек, 2014.
5. Кыргызстандагы билим берүү системасы: кечээ, бүгүн жана эртең. //Кыргыз Туусу, 2014. 5-б.
6. Борбор Азиядагы Эркин Базар Институтунун социалдык-экономикалык тармактардын 11 багыты боюнча өз сунуштары.
7. Исаев К. Билим берүү өнүкмөйүн – экономиканы чыңдоо мүмкүн эмес. // Көк Асаба, 2015.

Рецензент: д.и.н., и.о.профессор Алымкулова С.К.